

ЕВОЛЮЦІЯ ВІЙН КРИЗЬ ПРИЗМУ РЕВОЛЮЦІЙ У ВІЙСЬКОВІЙ СПРАВІ

*Требін М.П., доктор філософських наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Чернишова Т. О., кандидат філологічних наук, доцент
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба*

Війна була, є і буде в досяжному майбутньому сумною складовою людського розвитку. З часів глибокої давнини тягнеться до нас річка лих, породжених війнами та збройними конфліктами. Швейцарець Ж.-Ж. Бабель підрахував, що з 3500 р. до н.е. людство прожило без війн лише 292 роки. За цей період виникло близько 14 550 великих і малих війн, у ході яких загинули, померли від голоду, епідемій та інших причин понад 3,66 млрд людей. Якщо в XVIII ст. сталося 68 воєн, в яких протягом року загинуло понад 1000 осіб, а загальні втрати в цілому становили 4,4 млн. осіб, то у XIX ст. – відповідно, 205 і 8,3 млн. осіб, у XX ст. – відповідно, 237 і 98,8 млн. осіб. У XIX ст. сталося 14 воєн з людськими втратами 100 тис. осіб і більше, в тому числі дві, в яких загинуло понад 1 млн. осіб. Рекордним за масштабами та інтенсивністю військових зіткнень стало XX ст., у якому частота воєн коливалася, але загалом перевищила середню частоту воєн за всю відому історію людства майже в 1,5 рази. І в новому тисячолітті війни залишаються сумною прикметою буття людства. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру, щорічно на планеті фіксується понад 30 збройних конфліктів, які призводять до загибелі понад 1000 осіб на рік. У 2008-му та 2011 рр. їх кількість досягла найвищої позначки – по 37 конфліктів. За останні 10 років збільшилось і загальне число загиблих унаслідок бойових дій у таких конфліктах: з понад 17 тис. осіб у 2002 р. до понад 22,5 тис. – у 2011р. З 2014 р. в Україні йде, de facto, війна, de jure, АТО. Тому звернутися до феномену війни нас змушує сумна українська реальність.

Спробуємо схематично систематизувати все різноманіття воєн в історії людства через призму революцій у військовій справі. Під революцією у військовій справі слід розуміти всю суму корінних змін у засобах збройної боротьби, способах ведення бойових дій, в організації військ, їх навчанні та вихованні. Цей підхід дозволяє представити всю історію еволюції воєн у вигляді шести поколінь воєн (див. табл.1).

Перша революція у військовій справі сталася в ту історичну епоху, коли для військового протистояння замість каменів і палиць воїни стали застосовувати спеціально виготовлені списи, мечі, луки, стріли, а також лати. Першими видами власне зброї, вже в епоху палеоліту, стали кийок або палиця (її різновид – бумеранг), дерев'яний спис з кам'яним наконечником, праща. Уже на цій стадії розвитку людського роду виникали як ударні, так і металеві види озброєнь.

Таблиця 1

Еволюція воєн

Порівнюваний пара-метр	Війна першого покоління	Війна другого покоління	Війна третього покоління	Війна четвертого покоління	Війна п'ятого покоління	Війна шостого покоління
1	2	3	4	5	6	7
Основний вид зброї	Холодна зброя	Гладкоствольна зброя	Нарізна багатозарядна зброя підвищеної скорострільності, точності і дальності стрільби	Автоматична та реактивна зброя, механізовані війська, танки, авіація, авіаносці, підводні човни	Ракетно-ядерна зброя	Високоточна зброя, зброя на нових фізичних принципах, інформацій на зброя, сили і засоби радіоелектронної боротьби
Основний вид протиборства на суші	Рукопашне протиборство	Фронтальне вогневе протиборство	Траншейні, окопні війни загальновійськових з'єднань і об'єднань	Операції фронтів	Ракетно-ядерний удар	Спільна повітряно-морська наземна операція
Основний вид протиборства на морі	Абордажний бій галерного флоту в прибережній зоні	Морські битви вітрильного флоту в прибережних морях	Морські битви парових, металевих кораблів різних класів	Морські операції	Ракетно-ядерний Удар	Спільна повітряно-наземна морська операція; повітряно-космічна морська операція
Основний вид протиборства в повітрі				Повітряні удари по військах, авіаційні бої	Ракетно-ядерний Удар	Повітряно-космічна операція із застосуванням звичайної зброї
Масштаб війни	Тактичний	Оперативно-тактичний	Оперативно-стратегічний	Стратегічний	Стратегічний, глобальний, загроза загибелі цивілізації або окремих континентів	Оперативно-стратегічний

1	2	3	4	5	6	7
Головна мета	Знищити противника заволідити його зброєю, цінностями	Знищити противника, заволідити його територією, цінностями	Розгром збройних сил противника, руйнування його економіки і захоплення території	Розгром збройних сил противника, руйнування його економіч ного потен ціалу, повалення політич ного ладу	Ніякі цілі в ній не досягаються – сторона, яка застосувала ядерну зброю першою, гине пізніше другої	Підбив економіки системи управління, морального духу нації, життєдіяльності держави і знищення військових об'єктів

Лук і стріли з'явилися в епоху мезоліту, а булава, кинджал і кам'яна сокира – в епоху неоліту. Використання міді, бронзи, а пізніше заліза викликало першу революцію в способах ведення бойових дій за допомогою таких засобів знищення живої сили противника, як мечі, металеві піки, списи та сокири, а також шаблі, шашки, шпаги, багнети, палаші, алебарди й інші види холодної зброї. Всі вони використовувалися для рукопашного бою. Три з половиною тисячі років із загальних п'яти з половиною тисяч років існування цивілізації на нашій планеті йшли війни першого покоління у вигляді рукопашного протиборства з застосуванням холодної зброї. Слід зазначити закономірність, яка проявляється у всіх наступних поколіннях воєн: засоби нападу завжди випереджали засоби захисту.

Тільки в XIII-XIV століттях перше покоління воєн в Європі поступилося місцем війнам другого покоління. Друга революція у військовій справі була пов'язана з винаходом пороху, а з ним – вогнепальної зброї: рушниць, пістолетів, гармат. Модфа – один з перших зразків вогнепальної зброї – араби використовували вже в XII ст. Наступного століття димний (чорний) порох з'явився в Європі, а в XIV ст. вогнепальна зброя почала інтенсивно витіснити всі раніше відомі види знищення живої сили противника. На зміну гребному флоту прийшов вітрильний. Війни другого покоління характеризуються тим, що поразка противника могло здійснюватися на дистанції кілька сотень кроків. Війни другого покоління існували близько 600 років.

Приблизно двісті років тому науково-технічний прогрес сприяв винаходу нарізної зброї і технології її виробництва. Зброя стало більш точною при ураженні цілей, більш далекобійною, багатозарядною і різнокаліберною. Це призвело до третьої революції у військовій справі і появи воєн третього покоління, які придбали позиційний характер, нові оперативні масштаби і вимагали великої кількості живої сили, що володіє цією зброєю. У ряді країн з'явилися навіть порохові бойові ракети, але їх розвитку завадила міць скорострільної нарізної артилерії, що значно збільшилася. На озброєння армій і флотів держав Європи та Північної Америки в цей час прийшли броненосний паровий флот, морські і наземні міни, торпеди, сталева далекобійна артилерія.

Понад сто років тому сталася четверта революція у військовій справі. Вона була пов'язана зі створенням автоматичної зброї і бездимного пороху. Першу автоматичну рушницю було сконструйовано в США в 1863 році. Але епоха автоматичної зброї все ж почалася у 80-х роках XIX ст., після відкриття бездимного пороху і появи напівавтоматичної рушниці Мадсена і станкового кулемета, винайденого в 1883 р. американцем Х. Максимом. В результаті науково-технічного прогресу крім кулеметів та автоматичних гармат з'явилися такі якісно нові види зброї, як напівавтоматичні барабанні револьвери «кольт», «наган», «Smith & Wesson», магазинні гвинтівки, які використовували бездимний порох, «Лебель», «Манліхер», «Mauser», «трюхлінійка». Розвиток ствольної артилерії йшов, по-перше, шляхом зниження ваги знарядь, оптимізації розмірів, збільшення дальності, купчастості і скорострільності; по-друге, шляхом створення знарядь великих розмірів, призначених для придушення довготривалих укріплених точок зі сталі, бетону та інших стійких до вражаючої дії матеріалів. Створювалися також наддалекобійні знаряддя для обстрілу віддалених від лінії фронту важливих об'єктів. Для ураження противника з закритих позицій у близько розташованих траншеях, ярах, лощинах стали застосовуватися міномети. На озброєння надійшли важкі гаубичні системи, легка артилерія для супроводу піхоти. У Першій світовій війні вже досить широко застосовувалися танки, оснащені гарматами і кулеметами, і літаки, що несуть кулемети і авіаційні бомби. Значно зросла роль підводних човнів і легких сил флоту. Німецька армія вперше застосувала в бойових діях хімічну зброю – хлор, фосген, іприт, отруйні дими. Певного поширення набули вогнемети, протитанкові і зенітні гармати. У період між Першою і Другою світовими війнами повсюдно проводилася модернізація всіх видів зброї. Збільшилася потужність снарядів, точність стрільби, далекобійність, скорострільність, вогнева маневреність, рухливість на марші і на поле бою, надійність в експлуатації, безвідмовність у роботі за будь-яких кліматичних умовах всіх типів артилерійських знарядь: гармат, гаубиць, мортир, мінометів тощо. Посилювалася як диференціація артилерії (танкова, авіаційна, корабельна, берегова, казематна та ін.), так і її універсализація, тобто застосування одних і тих же знарядь для стрільби по наземним, повітряним і надводним цілям. Швидкими темпами удосконалювалися автоматичні гвинтівки, ручні, станкові і великокаліберні кулемети, з'явилися протитанкові рушниця та реактивні снаряди. Бурхливо розвивалася авіація, бронетанкові війська, підводні і надводні військові судна. Війни четвертого покоління набули стратегічного розмаху, і для їх ведення також потрібно дуже багато живої сили, зброї та військової техніки. Інтенсивність збройної боротьби і людські втрати завжди були досить значними. Були потрібні величезні зусилля з охорони й оборони державного кордону, оскільки дане покоління війн, як і попередні, починалися саме на кордоні. Війни четвертого покоління тривають і зараз.

У 1945 р. відбулася п'ята революція у військовій справі. Вона була пов'язана з появою ядерної зброї, а з нею і ведення ракетно-ядерної війни

(війни п'ятого покоління). Перший в історії ядерний вибух потужністю 20 кілотонн здійснили США 16 липня 1945 р. на полігоні американських ВПС у пустелі Аламогоро (штат Нью-Мексико). За винятком атомного бомбардування двох міст в Японії в кінці Другої світової війни, на щастя, війни цього покоління не виникали. Правда, зараз є низка країн, що знаходяться в постійній високій готовності до ведення такої війни. За наявними офіційними даними, ядерною зброєю в даний час володіють наступні країни (за роком першого ядерного випробування): США (1945), Росія (спочатку Радянський Союз, 1949), Велика Британія (1952), Франція (1960), Китай (1964), Індія (1974), Пакистан (1998) і КНДР (2006). Також вважається, що має ядерну зброю Ізраїль. Дві країни у світі (США і Росія) володіють ядерною тріадою – стратегічними наступальними збройними сили, що включають три компонента: міжконтинентальні балістичні ракети, атомні підводні ракетноносці та стратегічну авіацію. Поділ стратегічних ядерних зарядів держави між декількома видами ядерних збройних сил стратегічного призначення забезпечує неможливість знищення всього боездатного арсеналу ядерної зброї у разі несподіваного нападу противника і надає велику гнучкість у його застосуванні. Навіть при повному знищенні арсеналів двох будь-яких компонентів, третій повинен бути здатний завдати у відповідь удар, який забезпечить знищення противника або заподіяння йому неприйнятної збитку. Основу сухопутного компонента ядерної тріади складають міжконтинентальні балістичні ракети (МБР) стаціонарного та мобільного базування. Мала уразливість забезпечується за рахунок високої захищеності стаціонарних шахтних пускових установок, здатних витримати близький (до декількох сотень метрів) ядерний вибух середньої потужності і розосередження їх на місцевості. Мобільні ґрунтові та залізничні пускові установки здатні швидко змінювати позиції і маневрувати у межах всієї дорожньої мережі країни, що ускладнює їх виявлення і знищення. Основним носієм МБР на флоті є атомні підводні човни. Вони мають великий термін автономності і здатні приховано маневрувати у межах всього світового океану, і проводити запуски ракет з підводного положення, а також спливаючи з-під льодів Північного Льодовитого океану, що робить їх виявлення і знищення до моменту запуску ракет дуже складним завданням. Існують підводні човни, здатні нести до 24 МБР, з 14 бойовими частинами індивідуального наведення кожна (човни типу «Огайо»), що робить навіть одиночний підводний човен вкрай небезпечним. Деякі надводні кораблі здатні нести крилаті ракети з ядерними бойовими частинами. Носієм крилатих ракет повітряного базування з ядерними боеголовками і ядерних бомб є стратегічні бомбардувальники, здатні здійснювати далекі перельоти і тривалий час перебувати в повітрі на патрулюванні, у тому числі і біля кордонів потенційного противника. Це дає можливість політичного тиску на противника, забезпечує швидке нанесення удару в разі початку війни. Також перевагою є можливість оперативного маневру силами і можливість вразити цілі практично в будь-якій точці світу. Найбільша кількість ядерних боезарядів на 2016 р. була у Росії (7290), на

другому місці США (7000), у Франції – 300, Китаю – 260, Великої Британії – 215, Пакистану – 130, Індії – 120, Ізраїлю – 80, КНДР – 10. За експертними оцінками, максимальна сумарна міць ядерних потенціалів світу була досягнута у 1974 р. – 25 000 МТ – в 1,6 мільйона разів більше моці атомної бомби, скинутої на Хіросіму в серпні 1945-го. А за кількістю ядерних боеголовок пік був досягнутий у 1985 р. – 68 000 боезарядів у розгорнутих силах. Динаміка зростання і скорочення ядерного потенціалу на планеті виглядає наступним чином: 1947 – 32 боеголовки, 1952 – 1055, 1957 – 7124, 1962 – 30 000, 1967 – 39 925, 1972 – 42 000, 1977 – 50 000, 1982 – 57 000, 1987 – 63 484, 1992 – 40 000, 2002 – 29 300, 2010 – 20 850, 2013 – 17 300, 2014 – 16 400, 2016 – 15 405 боеголовки. Наприкінці минулого століття низка країн відмовилися від своєї ядерної зброї: у 1993 році – ПАР (було 6 боеголовки), після підписання Лісабонської угоди – у 1994 – Білорусь (81 боеголовка), в 1996 році – Казахстан (1400) і Україна (5000).

В останнє десятиліття ХХ ст. почалася чергова, шоста революція у військовій справі. Вона пов'язана з появою високоточної звичайної зброї, а з нею і воєн шостого покоління. До числа найбільш важливих характеристик війн шостого покоління слід віднести: універсальну для протиракетної оборони і ведення війни єдину глобальну розвідувально-інформаційну систему космічного базування; локальний або регіональний розмах з основними воєнними діями у повітряно-космічному просторі; використання розвідувально-ударних бойових систем у формах повітряно-космічно-морських ударних операцій для руйнування економічного потенціалу держави-супротивника, що знаходиться на будь-якій відстані; єдина для всіх стратегічних ударних і оборонних сил координатна система; єдина система управління всіма бойовими системами, силами і засобами; єдині уніфіковані високоточні засоби ураження різної дальності дії повітряного, морського, наземного, а у подальшому і космічного базування, що використовують єдину навігаційну систему для нанесення ударів по будь-якому об'єкту супротивника у будь-якому регіоні планети безконтактним способом; припинення використання активної радіолокації як у стратегічних ударних, так і стратегічних оборонних силах держав; інформаційне протиборство в планетному масштабі; відповідальність держави за оборону і захист своєї економіки у таких війнах. Для перемоги у війнах шостого покоління необхідно: наявність сучасних повітряно-космічних сил, високоточної ударної і оборонної зброї, зброї на нових фізичних принципах, інформаційної зброї, сил і засобів радіоелектронної боротьби. Їх відсутність або слабкий розвиток роблять країну не здатною до захисту своїх національних інтересів та державного суверенітету.